

2. Karlskoga och Degerfors kommuner

Sammanfattning

Karlskoga och Degerfors kommuner ligger centralt placerade i Mellansverige mitt på axeln mellan Stockholm och Oslo. Här befinner man sig i gränslandet mellan två tillväxtzoner, Karlstad och Örebro. Huvudorterna är placerade på var sin sida om sjön Möckeln och präglas idag liksom landsbygden av den tidigare brukstraditionen. Bruken och naturtillgångarna i omgivningen har på många sätt styrt orternas och landsbygdens utveckling. Stora natur- och kulturvärden finns som bör vårdas, bevaras och få möjlighet att utvecklas, flera områden är även klassade som riksintressen. Behoven av förnyelsebar energi kan på sikt komma att kräva acceptans för en förändrad landskapsbild med till exempel vindkraftverk.

Huvudsakligen på grund av en omfattande strukturomvandling i industrin har det sedan 1970 talet skett en kraftig befolkningsminskning i kommunerna. Tillverkningsindustrin med ett stort högteknologiskt kunnande sysselsätter fortfarande flest personer men en breddning har skett inom tjänste- och kunskapssektorn. För att kommuner ska bli attraktiva för framtiden är det viktigt att trots vikande befolkningsunderlag utveckla och modernisera tätorterna. En vacker och välordnad stad/tätort lockar människor till sig och skapar därmed förutsättningar för en positiv samhällsutveckling.

*Karta som tillhör detta kapitel finns i kartbilagan.

2.1 Ursprung

Fornlämningar kring Möckeln visar att människor bott här under minst 8000 år.

Karlskoga kallades från början Möckelns bodar eftersom det till större delen bestod av ett antal fåbodar tillhöriga bönderna i Närke. Namnet Karlskoga tillkom i samband med att hertig Karl, sedermera kung Karl IX, gjorde ett besök i slutet av 1500-talet. Staden Karlskoga har växt upp kring två tätorter, Karlskoga Kyrkby och Bofors bruk.

Degerfors har fått sitt namn efter den digra (d v s stora) forsen i Letälven. Den första bebyggelsen i Degerfors kommun utgjordes under tidig medeltid av fåbodar i Letälvens dalgång och utefter Skagerns strand. Degerforstrakten började befolkas på 1500-talet och hörde då till Karlskoga församling. På 1600-talet bildades Nysunds socken och kyrkan byggdes. Under senare hälften av 1600-talet anlades de första bruken och bruksepoken började. Tätorten Degerfors växte upp kring bruken.

Från den senare delen av 1800-talet utvecklades bygden snabbt samtidigt som de små bruken slogs ut. Järnvägens utbyggnad var viktigt för utvecklingen av bruken i Degerfors och Svartå. I Karlskoga inleddes genom Alfred Nobels initiativ omvandlingen och expansionen mot en allt mer teknologisk industri med huvudinriktningen mot försvarsmateriel och samhället fungerade som servicecentrum för industrin AB Bofors. Åtorp (Nysund) var centrum för handel och småindustri samt jordbruksbygderna i södra delen av Degerfors kommun.

Mellan 1862 och 1924 var Karlskoga och Degerfors landsortskommun en gemensam kommun. År 1925 blev Degerfors egen kommun. Nysund var fortfarande en egen kommun och Svartåtrakten hörde till Kvistbro kommun. År 1951 fördes Nysund till den nybildade kommunen Svartå, som år 1967 slutligen anslöts till Degerfors kommun som då fick de gränser som gäller idag. Karlskoga fick stadsprivilegier 1940 och valet stod då mellan att kalla staden för Karlskoga eller Bofors.

Både Karlskoga och Degerfors växte kraftigt från 1930-talet, Karlskoga fram till 1970 då staden var som störst, Degerfors fram till slutet av 1970-talet. Därefter har de båda bruksorterna tappat ca 25 % av sin befolkning vilket präglat bygden och dess utveckling.

2.2 Läge

Karlskoga och Degerfors ligger i ett tämligen centralt läge i Mellansverige, 25 mil från Stockholm och Göteborg, på en axel mellan Stockholm och Oslo. Huvudstråken på väg är E18 i öst/västlig riktning och Länsväg 205 i nord/sydlig riktning, även Länsväg 243 är av stor betydelse för transporter i nord/sydlig riktning. Värmlandsbanan, Laxå-Karlstad-Charlottenberg- (Oslo) har angöring i Degerfors för persontrafik och gods på järnväg. Karlskoga saknar persontrafik på järnväg.

Kommunerna gränsar till Storfors, Kristinehamn, Hällefors, Nora, Örebro, Lekeberg, Laxå och Gullspångs kommuner. Kommunerna har ett läge i gränslandet mellan två tillväxtzoner, Karlstad och Örebro.

Karlskoga och Degerfors kommuner med grannkommuner och närmaste regioncentra

2.3 Bebyggelsestruktur och gestaltning

Karlskoga kommun består av en helt dominerande tätort, Karlskoga. Övriga samhällen/byar är mycket små och består av ett hundratal invånare eller mindre vardera; Linneback, Granbergsdal, Villingsberg och Karlsdal. Degerfors är huvudtätorten i Degerfors kommun men här finns även två mindre tätorter, Svartå och Åtorp, med 600 respektive 300 invånare vardera.

2.3.1 Landsbygden

Bebyggelsens utveckling är ofta knuten till vattendragen, vilket är vanligt i områden som präglats av bergs- och järnhanteringen och som kunnat växa fram tack vare områdets naturtillgångar i form av skog och vattenkraft, transportleder och närheten till Bergslagens rika malmfyndigheter.

På landsbygden vittnar ännu de många bergsmans- och herrgårdarna om den rikedom som uppstått genom denna näring. Gårdarna är stora, ofta påbyggda till två våningar och påkostade. Landsbygden präglas därför av dessa stora hus, ofta glest liggande gårdar, vanligen lokaliserade till gränslandet mellan skog och öppen mark i dalgångarna. Här bör särskilt nämnas områdena längs sjö- och älvsystemen från Lonnen/Timsälven i norr, via Möckeln och längs Letälvsdalen till Skagern i söder. Bybildningar förekommer endast sparsamt. Under det senaste århundradet har denna bebyggelse kompletterats med många fritidshus som generellt ligger direkt intill eller mycket närmare nämnda sjöar och vattendrag. Senare års permanentning av fritidshus har inneburit att detta byggnadsbestånd blivit allt mer varierat.

- En hållbar samhällsplanering ska förhålla sig till landskapet. Delar av landskapet behöver bevaras intakt med anledning av dess stora natur- och kulturvärden samtidigt som det ska finnas mycket generösa möjligheter att bosätta sig på landsbygden.
- Förändringar över tiden, t ex att energiförsörjningen går över mot mer och mer förnyelsebar energi, kan komma att innebära ändrad påverkan på landskapsbilden. Det behöver i framtiden finnas acceptans för t ex biobränsleanläggningar och vindkraftverk även om det påverkar landskapsbilden.

2.3.2 Staden/huvudtätorten

Bebyggelsestrukturen i tätorterna är tämligen typisk för bruksorter där utbyggnad skett varterfter behov funnits och kan till viss del uppfattas som ostrukturerad men genom den styrning som bruksföretaget utövat har det även inneburit att många bebyggelseområden har en utpräglad planerad struktur och är mycket homogena.

Karlskoga är en väldigt utspridd stad speciellt i väst-östlig riktning. Den genom åren allt mer trafikerade E18 har starkt bidragit till stadens utveckling och utformning. Behov av att dra om och höja kapaciteten på E18 och andra nationella vägar som passerar Karlskoga har lett till att äldre bebyggelsestrukturer styckats upp.

Den största delen av bebyggelsen i Karlskoga tätort är uppförd på 1900-talet med tyngdpunkt på tiden från 1940 till 1970. Flerbostadshusområden uppförda under 1940- och 50-talen utformades medvetet som hus i parker där allmänna och privata ytor flöt samman. Under 1900-talets första del uppfördes många byggnader i jugend- och funktionalistisk stil.

Sjön Möckeln, som bara ligger ca 300 meter från stadskärnan i Karlskoga, har stor betydelse för stadens utformning då staden växer runt sjöns norra ände. Stränderna består i den centrala delen av stora klippta gräsytor, längre ut tar naturmark vid. Strandpromenaden bryts dock på två ställen av större industriområden. Den centralt placerade industrin delar tydligt staden i en västlig och en östlig del. Karlskogas centrala delar är tämligen kuperade där bl a Rävåsen påtagligt styrt bebyggelseutbredningen och hur man kan ta sig fram i staden.

Samhället Degerfors har följt Järnverkets utveckling och har från den första bebyggelsen vid Bruket, öster om Letälven, främst vuxit norrut på västra sidan av älven. Vid Smältarbyggningen direkt intill järnverket fanns samhällets första centrum. Därefter blev Jannelundstorget en centralpunkt tills nuvarande torget, Medborgarplatsen, etablerades på 1940-talet. Degerfors består i stor utsträckning av villaområden. Från det äldsta, Kanada, som började bebyggas redan i slutet av 1800-talet via exempelvis Bossåsen, Stora Valla och Karlshagen till det senaste sammanhängande området Östra Kvarnberget på 1980-talet. Strömtorps stationssamhälle växte upp runt järnvägsstationen som byggdes 1876. Fram till år 1900 hette stationen Carlskoga (i Karlskoga fanns hållplatsen Bregårdstorp). Ström-torp är idag en del av Degerfors samhälle. Degerfors är tämligen kuperat men inte i den utsträckningen att det påverkat bebyggelseutbredningen, undantaget Ramshöjden i norra delen av tätorten.

Karlskoga och Degerfors har sitt ursprung i två industriområdena, Boforsområdet respektive Järnverksområdet. Inom och i anslutning till dessa finns många intressanta byggnader och miljöer som starkt bidrar till orternas karaktär.

- De båda huvudtätorterna ska vara attraktiva med väl underhållna vardagsmiljöer och platser med god arkitektur, där både invånarna och besökare trivs. En vacker och välordnad stad/tätort lockar människor till sig och skapar därmed förutsättningar för en positiv samhällsutveckling.

En närmare beskrivning av huvudtätorterna finns i respektive kommunedel.

2.4 Karaktär – vad präglar kommunerna

Karlskoga och Degerfors är båda typiska brukssamhällen med ursprung i järnhantering och metallbearbetning och med en helt dominerande arbetsgivare på respektive ort, Bofors och Degerfors järnverk. Brukssamhället hade som ursprung en patriarkalisk struktur där bruksägarens bestämmanderätt sällan var ifrågasatt men där denne samtidigt förutsattes ta ett ansvar för hela samhället och vara garant för många av dess funktioner. Denna patriarkala anda ersattes så småningom med den starka sociala sammanhållning, gemenskapskänsla, som vi idag känner som bruksandan. Det var på många sätt enkelt att leva i brukssamhället, rollerna var tydliga och framtiden utstakad för de allra flesta. Olika samhällsfunktioner byggdes ut för att tillgodose de behov som fanns för att ha ett gott liv. Många bostadsområden byggdes och fler planerades för man räknade med att samhället skulle växa ytterligare. Brukssamhället var som ett tryggt folkhem i lokalformat. Bruksandan ger en tydlig identitet och förmedlar stolthet inom den egna gruppen, men kan verka begränsande för öppenhet och nya sätt att tänka.

Båda kommunerna har dock tvingats genomgå en kraftig strukturomvandling där förändringar i omvärlden gjort att de företag som var grunden för orternas tillkomst och expansion inte längre kunde bära den rollen. Rent praktiskt har invånarna, anpassat sig till nya krav och nya förhållanden. Mentalt lever dock bruksandan kvar liksom stoltheten, dock ofta i form av en stolt historia, idrottsframgångar, och liknande. Det finns också en stolthet över att ha klarat en omfattande förändring. Siktet är ofta inställt på att försvara de strukturer som en gång gett orterna dess framgång. Rent intellektuellt pågår och har det pågått ett omställningsarbete under lång tid, framförallt inom näringslivet. Känslomässigt är det däremot svårare att släppa det gamla bruksarvet, särskilt vad gäller att låta staden/tätorten och de värderingar som format denna ta nya former. Här i ligger utmaningen för Karlskoga och Degerfors, att våga ta nya och oprövade vägar in i framtiden utan att förlora sin själ och stolthet.

2.5 Riksintressen

Staten har via Länsstyrelsen i respektive län redovisat områden av riksintresse enligt Miljöbalkens tredje kapitel inom följande områden som berör de båda kommunerna: §6 naturvård, kulturmiljövård, friluftsliv; §8 anläggningar för industriell produktion, energi-produktion, kommunikationer; §9 totalförsvaret.

Enligt PBL ska kommunen i översiktsplanen visa hur riksintressena tillgodoses och bedöma vilken påverkan eller eventuell skada på riksintressena som planens förslag kan medföra.

2.5.1 Riksintressen som berör Karlskoga kommun

Norra Bohult (funkishuskvarter Karls-Åby) - kulturmiljövård

Motivering: Bostadsområde med enhetliga tjänstemannavillor, präglade av 1930-40 talens arkitekturideal. Uttryck för riksintresset: Fem kvarter med sammanlagt 55 funkisinspirerade, ursprungligen reveterade (med putsade träväggar) tjänstemannavillor, tillkomna på 1930-40-talen under en expansionsperiod för Bofors. Gatu- och tomtstruktur. Planlagt men utan nödvändiga skyddsbestämmelser (planläggning pågår 2010).

- Riksintresset ska genom detaljplanläggning skyddas och bevaras.

Bofors-Björkborn (arbetarbostäder vid Rosendal, mm) - kulturmiljövård

Motivering: Bostadsområden med grupper av enhetliga arbetarbostäder i anslutning till Bofors industrier, delvis brukskaraktär, som visar hur bostadsförhållandena förändras under

perioden 1860-1930 och där den sociala skiktningen bland arbetarna framgår. Uttryck för riksintresset: Gat- och tomtstruktur, obebyggda ytor mellan bebyggelsegrupperna. Till de sammanhållna grupperna av bostadsbebyggelse hör Kanalbostäderna öster om den på 1870-talet byggda Björkborns kanal, Korpkullen och annan bebyggelse i anslutning till Bofors järnvägsstation, Rosendal med drygt 30-tal hus påbörjade 1913 samt Skogen och Skogsäng från 1920 respektive 1930. I området ingår även Arbetarmuséet Gråbo samt kanal- och järnvägsanläggningar och lämningar efter en av landets största lancashiresmedjor. Delvis planlagt med erforderliga skyddsbestämmelser, delvis ej planlagt.

- Riksintresset ska genom detaljplanläggning skyddas och bevaras.

Karlsdal (järnbruksmiljö) - kulturmiljövård

Motivering: Industrimiljö, välbevarad järnbruksmiljö från 1880-talet (Bruksmiljö).

Uttryck för riksintresset: oreglerad bruksbebyggelse med herrgård, arbetarbostäder, hyttlämningar, kyrka samt slaggvarp.

Ej planlagt.

- Riksintresset ska genom områdesbestämmelser skyddas och bevaras.

Knutsbol (utmed Östra Möckelnstranden) - naturvård

Värdeomdöme: Den nordligaste kända platsen för Visingsösandsten och därmed av stort geologiskt intresse. Även tilltalande landskapsbild med beteshagar och ängsgranskog. Värdefull flora och förekomst av hasselmus.

Ligger delvis i Karlskoga och delvis i Degerfors kommun.

Påverkan: Reservat för ny vägstickning (E18), eventuellt även ny järnväg ("Nobelbanan"), passerar genom riksintresseområdet. Visst bebyggelsetryck kan föreligga.

Ej planlagt.

- Kommunerna diskuterar fram hur riksintresset bäst kan skyddas och bevaras.

Lokadalen (i norra Karlskoga kommun) - naturvård

Värdeomdöme: Markant sprickdal med älv i dalbotten och med skogsklädda dalsidor.

Värdefulla limniska miljöer i rinnande vatten och klarvattensjöar. Värdefulla naturskogsmiljöer med rik biologisk mångfald knuten till kryptogamflora och vedinsektsfauna.

Intressant geomorfologi och spännande landskapsbild.

Ligger delvis i Karlskoga och delvis i Hällefors kommun.

Ej planlagt.

- Diskussioner tas upp med Hällefors kommun om hur riksintresset bäst kan skyddas och bevaras.

Trangärdet (i östra Karlskoga kommun) - naturvård

Värdeomdöme: Ett stort myrkomplex bestående av en mosaik av svagt välvda mossar och fattiga topogena kärr. Skogsmyrmosaikens höga ornitologiska värden.

Ej planlagt. Delvis Natura 2000-område. Större delen föreslaget som naturreservat.

- De delar av området som idag saknar formellt skydd ska omfattas av naturreservat.

Villingsbergs skjutfält – totalförsvar

Ligger delvis i Karlskoga kommun, delvis i Lekeberg och Örebro kommuner.

- Diskussioner tas upp med berörda kommuner om hur syftet med riksintresset bäst

kan uppfyllas. Åtgärder som försvårar avsedd användning av skjutfältet ska inte medges.

Bofors skjutfält – industriell produktion

Viktig provanläggning för produkter som utvecklas och produceras av näringslivet i Karlskoga, liksom aktörer nationellt och internationellt.

Ligger delvis i Karlskoga kommun, delvis i Nora och Örebro kommuner.

- Diskussioner tas upp med berörda kommuner om hur syftet med riksintresset bäst kan uppfyllas. Åtgärder som försvårar avsedd användning av skjutfältet ska inte medges.

E18 (Europaväg 18) – kommunikationer

Motivering: Väg av nationell och internationell betydelse. E18 ingår dels i den svenska delen av det transeuropeiska transportnätet (TEN), dels i det nationella stamvägnätet och även i vägnätet som brukar kallas "Nordiska triangeln" sträckorna Oslo-Stockholm-Köpenhamn-Oslo.

Riksintresset berör många kommuner utöver Karlskoga.

Delvis planlagt för sitt ändamål. Korridor för ny sträckning utanför Karlskoga tätort finns i denna översiktsplan.

- Riksintresset ska beaktas vid planläggning och annan kommunal hantering.

2.5.2 Riksintressen som berör Degerfors kommun

Knutsbol (utmed Östra Möckelnstranden) - naturvård

Värdeomdöme: Den nordligaste kända platsen för Visingsösandsten och därmed av stort geologiskt intresse. Även tilltalande landskapsbild med beteshagar och ängsgranskog. Värdefull flora och förekomst av hasselmus.

Ligger delvis i Degerfors och delvis i Karlskoga kommun.

Påverkan: Reservat för ny vägsträckning (E18), eventuellt även ny järnväg ("Nobelbanan"), passerar genom riksintresseområdet. Visst bebyggelsestryck kan föreligga.

Mindre del av området planlagt.

- Kommunerna diskuterar fram hur riksintresset bäst kan skyddas och bevaras.

Sveafallen (söder om Degerfors) - naturvård

Värdeomdöme: Sveafallen utgör det mellansvenska utloppet från Ancylussjön och har stort vetenskapligt värde. Inom området finns fem strömrännor och ett stort antal jättegrytor.

Ej planlagt. Naturreservat.

- Området bedöms ha erforderligt skydd.

Vargavidderna (i södra Degerfors kommun) - naturvård

Värdeomdöme: Vargavidderna utgör dels ett myrkomplex med rik flora och fauna, dels naturskogspräglade barrblandskogar. Myren utgörs av högt värderade platåformigt välvda mossar och topogena kärr med ovanlig flora och rikt fågelliv.

Ligger delvis i Degerfors kommun, delvis i Laxå kommun.

Ej planlagt. Natura 2000-område och Naturreservat.

- Området bedöms ha erforderligt skydd.

Lidetorpsmon (i östra Degerfors kommun) - naturvård

Värdeomdöme: En av Sveriges största och djupaste dödisgröpar med torr botten. Ej planlagt. Natura 2000-område och Naturreservat.

- Området bedöms ha erforderligt skydd.

Julösmossen (i södra Degerfors kommun) – naturvård

Värdeomdöme: Stort myrkomplex med flera mossetyper representerade. Värdefull fågellokal. Botaniska värden. Ligger delvis i Degerfors kommun, delvis i Laxå kommun. Ej planlagt. Formellt skydd saknas.

- Området ges erforderligt skydd, t ex som naturreservat.

Stormossen vid Mickelsrud (i östra Degerfors kommun) - naturvård

Värdeomdöme: Stort mångformigt myrkomplex med värdefull koncentrisk mosse. Strängflarkkärr som är en ovanlig myrtyp i regionen. Ej planlagt. Natura 2000-område. Blivande naturreservat.

- Området bedöms ha erforderligt skydd.

Järnväg - stambanan (Hallsberg)-Laxå-Charlottenberg-(Oslo) - kommunikationer

Motivering: Järnväg som ingår i det nationella stambanenätet. Delvis planlagt för sitt ändamål.

- Riksintresset ska beaktas vid planläggning och annan kommunal hantering.

E18 (Europaväg 18) – kommunikationer

Motivering: Väg av nationell och internationell betydelse. E18 ingår dels i den svenska delen av det transeuropeiska transportnätet (TEN), dels i det nationella stamvägnätet och även i vägnätet som brukar kallas "Nordiska triangeln" sträckorna Oslo-Stockholm-Köpenhamn-Oslo.

Riksintresset berör många kommuner utöver Degerfors. Mycket liten del inom kommunen.

Ej planlagt. Korridor för ny sträckning söder om Karlskoga tätort finns i denna översiktsplan men bedöms inte påverka delen inom Degerfors kommun.

- Riksintresset ska beaktas vid planläggning och annan kommunal hantering.

Område vid Skagern (i södra Degerfors kommun) – energiproduktion

Motivering: Område som av Energimyndigheten angivits som riksintresse för vindbruk (vindkraft).

Ej planlagt.

- Degerfors och Karlskoga kommuner avser att upprätta ett gemensamt dokument och policy för vindkraft.

Ej specificerat område/objekt – totalförsvaret

Motivering: Av sekretesskäl ej redovisat. (Oklart om objektet formellt är klassat som riksintresse)

2.5.3 Förslag till nya riksintressen som berör Karlskoga kommun

Knektåsvägen (homogen bostadsbebyggelse, kv Hurtig) - kulturmiljövård

Motivering: Tvåvånings radhus uppförda för tjänstemän i Bofors under år 1947. Husen är ritade av de välkända arkitekterna Backström och Renius. Den tidstypiska arkitekttoniska utformningen gör ett bevarande önskvärt och att området utses till riksintresse.

Planlagt men utan nödvändiga skyddsbestämmelser (planläggning pågår 2010).

- Karlskoga kommun ska agera för att kv Hurtig vid Knektåsvägen utses till riksintresse samt att det genom detaljplanläggning skyddas och bevaras.

2.6 Mellankommunala frågor

Under denna punkt har de frågor sammanställts som bedöms direkt beröra en eller flera kommuner utöver Karlskoga och Degerfors kommuner. För närmare beskrivningar av objekten och riktlinjer för desamma hänvisas till respektive kapitel i ÖP:n.

- Bofors skjutfält riksintresse - Nora, Örebro (kap 2 och 6).
- Besöksnäring, turismsamverkan Östra Värmland - Kristinehamn, Filipstad, Storfors (kap 6).
- Naturresevat, befintliga och föreslagna - Laxå, Lekeberg, Hällefors, Kristinehamn (kap 7)
- Bergslagens räddningstjänst - Kristinehamn, Storfors, Filipstad (kap 9).
- Leder och spår: Bergslagsleden, Skagern runt - Lekeberg, Laxå, Gullspång, Kristinehamn (kap 10).
- Europaväg E18 (riksintresse), nuvarande och framtida sträckning - Lekeberg, Örebro, Kristinehamn (kap 2 och 12).
- Länsväg 204, 205, 243 - Lekeberg, Laxå, Gullspång, Storfors, Nora (kap 12).
- Järnväg Nordvästra stambanan (riksintresse) - Laxå, Lekeberg, Kristinehamn (kap 2 och 12).
- Avfallsgrupp Östra Värmland - Kristinehamn, Mariestad, Gullspång, Filipstad, Storfors (kap 13).
- Vindkraft (riksintresse) - Laxå (kap 2 och 13).
- Villingsbergs skjutfält (riksintresse) - Lekeberg, Örebro (kap 2 och 14).